

5-10-2019

ECONOMIC DIAGNOSTICS OF HIGHER EDUCATION AND ITS MODEL INDICATORS

Nodirbek Sotvoldiev

PhD in economics, manager applied research project at Namangan State University

Ikromiddin Sirojiddinov

PhD in economics, senior researcher applied research project at Namangan State University

Follow this and additional works at: <https://uzjournals.edu.uz/namdu>

Part of the [Education Commons](#)

Recommended Citation

Sotvoldiev, Nodirbek and Sirojiddinov, Ikromiddin (2019) "ECONOMIC DIAGNOSTICS OF HIGHER EDUCATION AND ITS MODEL INDICATORS," *Scientific Bulletin of Namangan State University*. Vol. 1 : Iss. 2 , Article 147.

Available at: <https://uzjournals.edu.uz/namdu/vol1/iss2/147>

This Article is brought to you for free and open access by 2030 Uzbekistan Research Online. It has been accepted for inclusion in Scientific Bulletin of Namangan State University by an authorized editor of 2030 Uzbekistan Research Online. For more information, please contact sh.erkinov@edu.uz.

ECONOMIC DIAGNOSTICS OF HIGHER EDUCATION AND ITS MODEL INDICATORS

Cover Page Footnote

???????

Erratum

???????

ОЛИЙ ТАЪЛИМ СИФАТИ ИҚТИСОДИЙ ДИАГНОСТИКАСИ ВА УНИНГ МОДЕЛ КЎРСАТКИЧЛАРИ

Сотволдиев Нодирбек Журабаевич

Наманган давлат университети амалий тадқиқот лойиҳаси раҳбари, иқтисод
фанлари номзоди, доцент

Сирожиддинов Икромиддин Қутбиддинович

Наманган давлат университети амалий тадқиқот лойиҳаси катта илмий ходими,
иқтисод фанлари номзоди, доцент

***Аннотация:** Мақолада олий таълим сифати иқтисодий диагностикасини олиб боришда тизимли ёндашувнинг илмий аҳамияти очиб берилган. Олий таълим муассасасининг мониторинг тизими таҳлил қилинган. Олий таълим сифатини баҳолашда диагностик моделлар зарурияти илмий асосланган.*

***Калит сўзлар:** диагностика, модел, сифат, тизим, мониторинг, элемент.*

ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ДИАГНОСТИКА ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ И ЕГО МОДЕЛЬНЫЕ ПОКАЗАТЕЛИ

Сотволдиев Надирбек Журабаевич

кандидат экономических наук, доцент, руководитель проекта прикладной
исследование Наманганского государственного университета

Сирожиддинов Икромиддин Қутбиддинович

кандидат экономических наук, доцент, старший научный сотрудник проекта
прикладной исследование Наманганского государственного университета

***Аннотация:** В статье объясняется научная значимость системного подхода к экономической диагностике качества высшего образования. Проанализирована система мониторинга высшего учебного заведения. Научно обоснована необходимость диагностических моделей в оценке качества высшего образования.*

***Ключевые слова:** диагностика, модель, качество, система, мониторинг, элемент.*

ECONOMIC DIAGNOSTICS OF HIGHER EDUCATION AND ITS MODEL INDICATORS

Sotvoldiyev Nodirbek Jurabayevich

PhD in economics, manager applied research project at Namangan State University

Sirojiddinov Ikromiddin Kutbiddinovich

PhD in economics, senior researcher applied research project at Namangan State
University

***Abstract:** The article explains the scientific importance of a systematic approach to the economic diagnosis of the quality of higher education. Analyzed the monitoring system of higher*

education. The need for diagnostic models in assessing the quality of higher education has been scientifically substantiated.

Keywords: *diagnostics, model, quality, system, monitoring, element.*

E-mail: nodirbek.s@mail.ru Телефон: 93-938-76-76

Олий таълим сифати иқтисодий диагностикасини олиб боришда тизимли ёндашувга таяниш лозим. Унинг негизида муаммонинг яхлит ҳолда, тизим сифатида ўрганиш ётади. Бунда ахтарилаётган ечимларнинг кўп сонли муқобил вариантларини эътиборга олиш имконияти таъмин этилади, муаммонинг ноаниқлиги юқори даражада шароитда чекловлар ва қабул қилинадиган қарорлар оқибатларини таҳлил қилиш мумкин бўлади. Албатта, тизим – бу ташкил этувчи элементларнинг уюшган йиғиндиси. ОТМни ҳам тизим сифатида кўриб чиқишда элементлар ўртасидаги ўзаро боғлиқликларни, элементларнинг бир-бирига таъсирини, тизимнинг ташқи муҳитнинг техникавий, иқтисодий, ташкилий, социологик, психологик ва бошқа соҳалари билан ўзаро таъсирини ўрганиб чиқиш лозим. ОТМнинг алоҳида элементини тадқиқ этишда ҳам ОТМга хос яхлитлик назарда тутилади. Шунинг учун иқтисодий диагностика ОТМнинг самарали ишлашида таркибий қисмларни қандай ташкил этиш зарурлиги ҳақидаги саволга жавоб ахтаради.

Тизимли ёндашув мақсадларнинг аниқ-равшан ва ҳар томонлама ойдинлаш-тириб олишни назарда тутди [1]. ОТМ ҳам тизим сифатида муайян мақсадларга эришиш учун шакллантирилган. ОТМ етарли даражада мураккаб тузилган бўлиб, уни ўрганишда тегишли усуллар қўлланади.

Тизимли ёндашувда объект ва унинг муаммолари ўзаро боғлиқликлар ва биргаликдаги ҳаракатларда мантиқий, ташкилий ва математик моделлаштиришлардан фойдаланган ҳолда очиқ берилади. Шунингдек, мақсадларга эришишнинг муқобил вариантлари ва ҳар бир вариантнинг оқибатлари тадқиқ этилади. ОТМни ўрганиб чиқиш уни элементларга ажратиш билан кифояланмайди, бу элементларнинг яхлитлик сифатида ҳаракатланиши ва унинг умумий мақсадга эришиши учун қанчалик монандлиги кўрсатиб берилади.

Маълумки, “талқин” атамаси одатда яхлитликни таркибий қисмларга ажратишни, бу қисмларни ва улар ўртасидаги муносабатлари ўрганишни назарда тутди [2]. Тизимли ёндашувда ушбу муаммони хал қилиш осонроқ бўлган кичик масалаларга ажратишда намоён бўлади. Бироқ, тугал ечимга хусусий ечимларнинг ўзаро боғлиқлигини эътиборга олган ҳолда ёки синтез орқали эришилади. Синтезнинг вазифаси муаммонинг яхлит ҳолда хал этиш учун энг мақбул ечимни топишдан иборатдир.

Тизимли ёндашув бир вақтининг ўзида турли билим соҳалари бўйича масалани ўрганиш ва ечимларни соҳалар нуқтаи назаридан, тажрибасидан келиб чиқиб экспертиза қилишни англатади. Шунингдек, тизимли ёндашув объект

фаолияти турли йўналишларини мувофиқлаштиришга ва бирлаштиришга қаратилган бўлиб, бу тадқиқот пайтида ҳам, натижаларни қўллашда ҳам амалга оширилади.

Олий таълим сифати иқтисодий диагностикасида тизимли ёндашувни қўллаш уч жиҳатдан мақбул ҳисобланади. Биринчидан, тизимли ёндашув диагностикадан фойдаланиш заруриятини асослаб беради. Иккинчидан, диагностикани ташкил этиш ва олиб бориш тизимли ёндашув учун асосланган хулосалар ишлаб чиқишга қўмаклашади. Учинчидан, диагностика хулосаларини тизимли қўллаш объект фаолиятини такомиллаштиришга хизмат қилади.

Диагностикани олиб бориш учун кўрсаткичларни танлаш ва мониторинг тизими билан ҳам боғлиқ. Мониторингни икки томондан олиб қараш мумкин: реал воқеликни тадқиқ этиш усули сифатида ва тадқиқот жараёнини ўз вақтида сифатли ахборот билан таъминлаб бориш усули сифатида. Диагностикада мониторингнинг ўрнини диагностика мақсадларига монанд “кўрсаткичларни (индикаторларни) танлаш – кузатиш (мониторинг) – маълумотларни тизимлаштириш – қайта ишлаш – таҳлил этиш – хулоса” тарзида схематик ифодалаш мумкин.

Бунда маълумотларнинг ҳақиқатга яқинлиги, тизимлаштирилганлиги, турли мақсадларда фойдаланиш мумкинлиги, маълумотни қўлга киритиш қулайлиги ва бошқа жиҳатлар бўйича статистик кўрсаткичлар шаклланиши мақбул вариантдир. Чунки, статистикадаги кўрсаткич одатда бирон-бир даражада асосланган ва турли мақсадларда қўлланилаётган бўлади.

Таъкидлаш лозимки, мониторинг жараёни барча ОТМларда ташкил этилган бўлиб, у аввало, муассаса фаолиятини тезкор бошқариш мақсадларига бўйсунтирилган. Айни пайтда, унинг натижалари ОТМ фаолиятини ўрта ва узоқ муддатли бошқариш ва режалаштиришда ҳам қўлланилади. Кўриниб турибдики, мониторинг диагностика учун ҳам муҳим ахборот манбаи бўлиб хизмат қила олади. Албатта, мониторинг олиб бориш учун ресурслар талаб этилади ва ҳаражатлар қилинади. Лекин, мониторинг олиб бормасдан бошқарув, таҳлил, назорат ва режалаштириш-ни оқилона ташкил этиб бўлмайди.

Мониторингни самарали олиб бориш учун маълумотлар йиғиш, қайта ишлаш ва таҳлил этишнинг барча бўғинларини аниқ ва бир-бирига мувофиқлаштирилган ҳолда ташкил этиш лозим. ОТМнинг барча таркибий бўлимлари монито-рингнинг объекти деб қаралади. Мониторингда махсус дастурлар асосида танланма кузатишлар ҳам олиб борилиши мумкин.

Юқоридагиларга боғлиқ ҳолда ОТМда ташкил этилган мониторинг тизими ўрганилаётган объектнинг фаолиятини акс эттирувчи бошланғич ахборот-таҳлилий базани шакллантириш имконини беради [3]. Бунда мониторинг учун мақбул ахборотни йиғиш ва таҳлил этиш методлари, дастурий таъминот танланади ва булар диагностика олиб бориш учун ҳам хос. Мониторинг

жараёнида амалга оширилаётган динамик қаторларни аниқлаш, тадқиқ этилаётган элементлар ривожланишини акс эттирувчи формулалар ва сценарийлар ишлаб чиқиш, асосий кўрсаткичларнинг турли муддатлар учун прогнозлар диагностика учун ҳам қўлланади.

Диагностика ва мониторингнинг монандлиги ёки бир-бирини тўлдириб туриши мониторингни ташкил этиш тамойилларида яққол ифодаланади. Биринчи тамойил – кузатилаётган объект билан мониторинг тизими ўртасида мувофиқлик ва монандлик бўлишидир. Мониторингда кузатилаётган кўрсаткичлар ОТМнинг ҳолатини, ривожланиш қонуниятларини ва хусусиятларини акс эттириши лозим. Иккинчи тамойил мониторинг орқали қамраб олинаётган кўрсаткичлар микро ва макро даражаларда бир хил мазмунга эга бўлиши ҳамда бир хил талқин этиш зарурлигини билдиради. Алоҳида ОТМдаги кузатиш натижаларини бошқа ОТМлар билан таққослаш имконияти бўлиши лозим. Учинчи тамойил эса мониторингнинг мажмуали олиб бориш ва тизимли характерга эга бўлиш зарурлигини ифодалайди.

Иқтисодий диагностикада ҳал қилинадиган ташкилий-услубий масалалар мураккаблиги билан ажралиб туради. Жумладан, ахборот-таҳлилий базани шакллантириш, ахборот-маълумот жадваллари макетларини ишлаб чиқиш, кўрсаткичларнинг рўйхати, тизим ва статистик изоҳларнинг йиғиндисини методик таъминлаш, якуний таҳлилий жадвал макетларини ишлаб чиқиш, дастурий таъминотнинг мақбул вариантини танлаш ва зарур ҳужжатларни тайёрлаш, таклиф этилаётган ташкилий-услубий ёндашувни асослаб бериш ва бошқалар.

Айниқса, иқтисодий диагностикада жараённинг зарур таркибий элементлари сифатида қуйидаги ишлар бажарилади: таҳлил этилаётган давр учун бошланғич маълумотларни йиғиш ва уларнинг ҳаққонийлигини текшириш; миқдор ва сифат кўрсаткичларини ҳисоблаб чиқиш; якуний таҳлилий жадвалларни тўлдириш (уларда кўрсаткичларнинг миқдорий ифодалари берилди); таҳлилий тушунтириш ёзувини тайёрлаш (натижаларни тавсифловчи индикаторлар тизимини шакллантириш, натижаларни баён қилиш, хулосаларни ишлаб чиқиш ва асослаш); якуний материалларни манфаатдор томонларга ва фойдаланувчиларга етказиш.

Бунда ахборот-таҳлилий базага киритилаётган кўрсаткичларга нисбатан олий таълим жараёни хусусиятларига мос равишда қуйидаги талаблар қўйилади:

- кўрсаткичлар тизими тадқиқот мақсадларига монанд ва ОТМлар фаолиятини баҳолашда қўлланилаётган схема доирасида бўлиши;
- таҳлил учун тавсия этилаётган кўрсаткичлар рўйхати биринчи навбатда, давлат статистикаси ва расман белгиланган бухгалтерия ҳисоби кўрсаткичлари ва маълумотларига таяниши ва шу орқали бир хил талқин этилиши;

- кўрсаткичлар тизими бўйича таҳлил натижаларини объектив реалликка зид эмаслиги ва бошқа жиҳатларини текшириш имконияти бўлиши;

- ахборот-таҳлилий базага киритилган кўрсаткичлар вақт бўйича синхрон бўлиши, объектнинг жорий ҳолати муҳим жиҳатларини изоҳлаб бериши зарур.

ОТМда мониторингнинг ахборот-таҳлилий базасига кўпинча қуйидаги кўрсаткичлар киритилади: талабалар сони, мутахассисликлар бўйича талабалар сони, ОТМга талабалар қабул қилиниши, мутахассисликлар бўйича талабалар қабул қилиниши, ОТМдан талабаларни тайёрлаб чиқариш, мутахассисликлар бўйича тайёрлаб чиқариш.

Иқтисодий диагностикада эса дастурий таъминот ўта муҳим ўрин тутди ва қуйидаги талабларда ўз ифодасини топади.

- дастурий таъминотдан компьютерда ишлай оладиган ҳар қандай мутахассиснинг фойдаланиш имконияти бўлиши лозим;

- дастурий таъминотни ва унинг воситаларини қўллай оладиган натижалар максимал даражада объектив бўлиши зарур, эксперт баҳолаш йўли билан киритилдиган ўлчамлар кам бўлиши ёки мутлақо бўлмаслиги лозим.

- дастурий таъминот фойдаланувчиларга бошқарувнинг турли даражасида (иерархиясида) вазиятлар ҳақида тезкор, яхлит ва кўргазмали тасаввурга эга бўлишлари учун имкон бериши, шунингдек натижаларни турли вақт оралиқларида ва иерархия босқичларида вертикал ҳамда горизонтал таққослама таҳлилни бажаришга яроқли бўлиши зарур.

- дастурий таъминот якунлари ўтказилган тадқиқот натижаларини яққол акс эттириши зарур. Шунга мувофиқ улар таҳлилий ёзувлар, якуний жадваллар ва бошқалар кўринишида тақдим этилиши, бажарилган ишлар ҳақида ҳар томонлама тасаввур бериши лозим.

References:

1. Drogobqtskiy I.N. Sistemnqy analiz v ekonomike: matematicheskie metodq v ekonomike, prikladnaya informatika.-M.: 2011.

<http://economics.studio/metodyi-ekonomike-matematicheskie/model-chernogo-yaschika-86127.html>

2. Levshina V.V. Razvitie metodologii sozdaniya sistemq menedjmenta kachestva vuza// J. Universitetskoe upravlenie. – 2003, № 2. - S. 1.

3. Karimov A.A., Peregudov L.V. Osnovq sistemq monitoringa i upravleniya kachestvom vqsshego obrazovaniya. – T.: 2003. - S. 46.